

IV

PREVODI

Žerom Rudije

MAKIJAVELI I RAĐANJE „POLITIČKOG PROGRAMA“ U MODERNOM SMISLU¹

Makijaveli je višestruko paradoksalan autor. Proučavaoci njegovog dela, naročito na francuskom jeziku, vrlo su brižljivo izdvojili dva glavna disciplinarna polja: istoriju i političku filozofiju. Francuski istoričari su, zajedno sa svojim italijanskim kolegama², obavili izvanredan posao³. Filozofi se često vraćaju na Makijavelija smatrajući ga jednim od svojih⁴. Nesporno je, međutim, da Makijaveli nije nikada, ni u jednom trenutku, nastojao da stvori filozofsko delo. Smatrao je sebe istoričarem, dramskim piscem, komediografom⁵, pesnikom (zašto da ne?), ali nikada filozofom. Dva njegova glavna dela koja su filozofi proučavali su *Vladar* i *Rasprave o prvom desetoknjižju Tita Livija*. Ali ta dva teksta nisu bila objavljena za Makijavelijevo života. Posvete u ta dva dela, međutim, izražavaju i više nego paradoksalne stavove (savet novom vladaru da zasnuje novu državu / kako zasnovati republiku po rimskom modelu) i ni u jednom trenutku ne predlažu nekakvu političku filozofiju. Pitanje koje postavljam, i u kojem se nalaze i elementi odgovora je: šta je Makijaveli želeo da učini tim svojim tekstovima? Iz te perspektive mogu se razumeti neki njegovi razlozi kojima naknadno promišljanje politike pridaje važnost i zbog čega. Najzad, smatra se da je

1 Ovo izlaganje je svojevrsni produžetak istraživanja koje je 2019. godine objavljeno u knjizi pod naslovom *Machiavel, une biographie: l'apport intellectuel de sa correspondance avant septembre 1512 (Makijaveli, biografija: intelektualni doprinos njegove korespondencije pre septembra 1512. godine)* (Cerf, Paris). Prošireni tekst ovog izlaganja biće objavljen u knjizi *Makijaveli njim samim* kod izdavača Presses Universitaires de France.

2 U bogatoj bibliografiji vidi Gennaro Sasso i Giorgio Inglese (prir.) (2014), *Machiavelli: enciclopedia machiavelliana*, Roma: Istituto della Enciclopedia Italiana; Corrado Vivanti (2007), *Makijaveli ili vreme politike*, Paris: Editions Desjonquères; Roberto Roldi (1954), *Vita di Niccolò Machiavelli*, Roma: Belardetti.

3 Naročito rad Jean-Louis Fournela i Jean-Clauda Zancarinja (2020), *Machiavel, une vie en guerres (Makijaveli, život u ratovima)*, Paris: Passés Composé.,

4 Iz prebogate bibliografije izdvajamo Leo Strauss (1958), *Thoughts on Machiavelli*, Glencoe: The Free Press; Claude Lefort (1986), *Le travail de l'œuvre. Machiavel (Rad dela. Makijaveli)*, Paris: Gallimard.

5 U jednom pismu od 21. oktobra 1525. godine, Makijaveli je samoga sebe nazvao *istorico, comico i tragico*. Upor. Machiavelli (1999), *Opere*, tome II, Torino: Einaudi, str. 411.

Makijaveli zasnovao novi način promišljanja politike koji se može označiti imenom „politička nauka“.

Makijavelijeve tekstove upravo njihov programatski karakter čini nezaobilaznim i inovativnim za modernu političku filozofiju. Neprestano se vraćamo na Makijavelija zbog njegovog „realizma“, zbog njegovog odbijanja da političke ciljeve žrtvuje običnom moralu. Ali šta nazivamo realizmom u politici? To što ne držimo do morala? Realizam nije sasvim negativan kvalitet, nije prosti sinonim za cinizam. Imenica kojom se označava kapacitet za delovanje kako bi se dostigao precizno postavljen politički cilj, pri čemu se vodi računa o okolnostima, upravo je „program“ (*programme*). Sadržaj realizma u tome je da se prihvati konkretan politički program u svim njegovim dimenzijama, u svojoj širini, počev od principa koje okolnosti – kakav god da je politički, kulturni, geografski poredak – temeljno uslovljavaju, sve do toga da se isključe neki izbora. Zacelo, realista ciljem opravdava sredstva, ali on pre svega skrupulozno proračunava izbor tih sredstava, jer on uvek u duhu delatnika (*acteur*) zadržava nesigurnost (*aleatoire*) slučajnost i probleme koji se razmatraju u periodu dugog trajanja (*long terme*). Kada je cilj jednom usvojen, program se sastoji u određivanju sredstava s obzirom na okolnosti. Ali sam cilj, prema realisti, mora biti ostvariv u prihvatljivom vremenu za onoga ko dela.

To dovodi do duboke filozofske originalnosti, ali na takav način da je politički stručnjak Makijaveli ne konceptualizacije: politika nije više filozofski kamen kušnje, kako su mislili stari. Politika se smešta izvan filozofije i ne hrani se njome, čak ni ukoliko njena koherencija može politici da ponudi metod stroge analize, čak ni ukoliko politika podrazumeva antropologiju. Ali i u tom slučaju, ako je reč o tome da se izabere disciplina koja nudi metodu, koherenciju i antropologiju, očigledno je da Makijaveli više voli istoriju od filozofije. U tom smislu taj „kopernikanski preokret“ autonomizuje politiku, unapred nudeći program, to mišljenje kontekstualizovanog delanja. Politički filozof utoliko rizikuje da ga zatoči moral i da prestane da postoji kao takav.

U tom smislu, ako filozofija u politici istražuje vrednosti, čini nam se da je Konstanova sugestija od presudnog značaja: jednom kada se vrednosti priznaju, što je nužno ali i prilično lako prihvatljivo, filozof može da rasvetli političku akciju pokazujući koja pragmatička moralnost može da se razvije kroz nju. U stvari, ako uspostavljanje apsolutnih vrednosti ne predstavlja naročitu teškoću, artikulacija tih vrednosti konstituiše vrh mogućnosti njihove primene, ono što Benžamen Konstan konceptualizuje kroz svoje posredničke principe.⁶ U tipu političkog režima koji danas

6 Benjamin Constant (2013), „Des réactions politiques“ u *De la force du gouvernement actuel de la France et de la nécessité de s'y rallier* („O političkim reakcijama“ u *O snazi aktuelne francuske vlade i nužnosti da se ona regrupiše*), Paris: Flammarion, str. 148-158.

nazivamo „demokratija“, a koji, zapravo, označava „liberalnu demokratiju“ ili „predstavničku vladavinu“⁷, nemoguće je, na odlučujući način, napraviti izbor između slobode i jednakosti. I sloboda i jednakost intrinzično su vezane za samu prirodu „demokratije“⁸. Prema tome, napor rasvetljavanja koji može da proizvede politička filozofija, nalazi se u njenom kapacitetu da eksplicira artikulaciju dve glavne vrednosti u određenom kontekstu, da bi politički i institucionalni sistem mogao da se zadrži u duhu koji ga karakteriše i koji mu daje razlog postojanja. Zbog toga je potrebno da delatnici razumeju istovremeno dvojnost vrednosti o kojima je reč⁹, nužnost njihove artikulacije i, dakle, složenost umetanja tog sistema vrednosti u, i dalje još čudovišnju, složenost onog realnog, naročito od nastanka industrijalizovanih društava.

Makijaveli promoviše – u onome što se može nazvati dvama njegovim političkim „programima“ – razmatranje kratkog trajanja. Iako Aristotel pripada realistima, čak sasvim grčkoj političkoj realnosti – ali, zašto da ne, i realnosti koja se može univerzalizovati – on promišlja realne uslove mogućnosti dobrog zajedničkog života. Razume se, njegov se postupak upisuje u politički život njegovog doba, a ako on to doba prevazilazi, to je stoga što je čovek kao pripadnik vrste, očigledno, uvek isti, koliko god okolnosti bile naročite. Postoji, dakle, u svakom jedinstvenom (singularnom) političkom iskustvu mogućnost da se pronađe i deo koji se može uopštiti. Aristotel se, u glavnom svom toku, za to vezuje kao filozof, a razboritost (*prudence*) se sastoji u davanju imena i detaljnoj analizi kao i, u pravom smislu reči, ljudske napetosti.

Makijaveli ne ide u tom pravcu, već ispituje upravo drugost. On predlaže političku viziju čiji se horizont – odlučno sveden na sopstveno doba koje je u krizi, kao i na svoje mesto u ratu – ne artikuliše na nekom opšitijem horizontu. Makijaveli može da bude cinični pragmatista u *Vladaru* i idealistički republikanac u *Raspravama*. Ali mi ga ne čitamo zbog problema koji postavlja, zbog teme, to nije važno, on ne piše zbog toga, čak i ako ga, najvećim delom, čitamo upravo zbog toga i često čitamo samo jedan od ta dva teksta. Središnje mesto kratkog trajanja u svakodnevnom političkom životu Makijaveli radikalno preuzima kroz sam čin predlaganja programa. To dopušta da se postavi filozofsko pitanje mesta kratkog trajanja u mišljenju. Kratko trajanje u mišljenju može da se ponavlja, da se vraća,

7 B. Manin (2012), *Principes du gouvernement représentatif (Principi predstavničke vladavine)*, Paris: Flammarion.

8 H. Kelsen (2004), *La démocratie, sa nature – sa valeur (Demokratija, njena priroda – njena vrednost)*, Paris: Dalloz.

9 Pod pretpostavkom da postoje samo vrednosti slobode i jednakosti koje su realno u igri... Pluralnost vrednosti stvar može vrtoglavo usložniti.

da se reprodukuje, utoliko što konstituiše proživljenu polaznu tačku koja se čulno iskušava u našem svakodnevnom životu. U tom smislu, možda je kratko trajanje predmet određene forme nauke ili umetnosti. Ipak, ponavljanje nikada nije potpuno identično i ne izlažemo se opasnosti da ovde pronademo nauku poput onih nauka koje nazivamo „prirodnim“. Programatski karakter političkog mišljenja koje izražava Makijaveli stvara, dakle, važan prekid istoriji političkog mišljenja.

Pojam programa, ukoliko političkim programom nazivamo koherentno i racionalno političko mišljenje koje nastoji da predloži racionalnu nit vodilju za delatnika angažovanog u naročitoj situaciji, uzdiže kratko trajanje do istinskog jezgra svog poduhvata, a da pri tome zanemaruje sredstva i dugo trajanje. Nikada se, dakle, koliko nam je poznato, pojam programa nije pojavio kao kvalifikacija Firentinčevih spisa. No, čini nam se da pojam programa dopušta da se razume jedinstvenost dela, kao i njegov kapacitet da bude predmet raznovrsnih, ali i protivrečnih tumačenja. U stvari, neki program pretpostavlja još neostvarenu svrhu i kapacitet da bude ostvaren, što ga udaljava od ideologije. Na taj način – kako je Makijaveli i realista i idealista – svako u njegovim spisima može da pronade dokaze za svaki stav. On idealizuje antički Rim i daje cinične savete novom vladaru. U oba slučaja njegova proza odiše iskrenošću, bez obzira što ironija svedoči o distanci koju autor ima prema sopstvenom govoru. U isto vreme Firentinac ne okleva da travestira realnost, čak i da ispiše očigledne protivistine¹⁰. Zapravo, jedinstvo njegovog dela prebiva u metodi analize koja direktno proizlazi iz godina koje je Makijaveli proveo u jezgru mehanizma firentinske republike. Ali dometi njegovog dela, pisanog ležerno i namerno ironijski, prevazilaze domete prostog sekretara ponešto dotaknutog učenošću.

Taj napor se dâ razumeti preko namere koja je vodila pisanju neobjavljenih i, upravo zbog toga, vrlo programatskih tekstova. Ako Makijaveli za nas zauzima istaknuto mesto u političkom mišljenju, strateškom mišljenju i u istoriji političke filozofije, to je stoga što nam program koji on predlaže u svoja dva glavna teksta – jedina koja se danas čitaju, a ipak jedina dva dela koja on nije želeo da objavi – daje materijal. Nijedan filozof ili politički mislilac pre njega nije pisao slične tekstove o onome što je uputno činiti, ovde i sada, kako bi se iz krize izašlo posredstvom koherentne geostrateške refleksije. Niko nije, kada je o tome reč, pokušao da menja konkretan politički život svoga doba pišući s takvom jasnoćom, preciznošću i žestinom. Firentinski političari su dobro videli da stvari nisu više onakve kakve su bile ranije, da se „odlike vremena“ menjaju posle pohoda Šarla VIII na

¹⁰ Makijaveli, *Život Castruccia Castracanija iz Luke*. Taj tekst je više pastiš, primer, nego ozbiljna biografija.

Italiju. Gvičardini je, u toj prilici, bio najjasniji: „U Italiju su uneseni vatra i pošast koji ne samo da su preobrazili stanja (*les états*) već i načine na koje se vlada, načine na koje se vodi rat“¹¹.

Na Makijaveliju je, međutim, da izume novi način pisanja i promišljanja onog političkog koje se oslanja na sve druge discipline, računajući i filozofiju, i prevazilazi celinu u perspektivi nekog projekta, nekog programa čija je ambicija istovremeno i ogromna i ostvariva. Više nego autonomizaciju politike u odnosu na moral, Makijaveli promišlja superiornost programa i, naročito, jedan tip jedinstvenog programa: patriotskog. U tom segmentu on zaista postaje preteča državnog razloga¹², samog pojma moderne države¹³,

11 Gvičardini to piše 1508. godine, upor. F. Guichardini (2018), *Storie Fiorentine dal 1378. al 1509*, Milano: Rizzoli, str. 196: „Ed era entrata in Italia una fiamma ed una peste che non solo mutò gli stati, ma e' modi ancora del governargli ed e' modi della guerra“. Kasnije, između 1537. i 1540. Guichardini istrajava u svome sudu i započinje istoriju Italije godinom 1494: „Odlučio sam da pišem o stvarima koje su se dogodile u naše vreme u Italiji, pošto su francuske vojske, koje su pozvali sami naši vladari, bile započele, uz veliku agitaciju, da prave nevolje u samoj Italiji; to što se zbivalo dostojno je pamćenja i ispunjeno je zverstvima, a zbog raznovrsnosti i važnosti tih stvari, pošto je Italija toliko dugo trpela to zlo kojim su bedni smrtnici često zaprepašćeni, čas opravdanim božjim gnevom, čas zločinačkom bezbožnošću drugih ljudi“ (*Guicciardini, op. cit.*, str. 3)

12 Upor. M. Senellart (1989), *Machiavélisme et raison d'État (Makijaveli i državni razlog)*, Paris: PUF; M. Viroli (1992), *From Politics to Reason of State. The acquisition and transformation of the language of politics 1250-1600*, Cambridge: Cambridge University Press, koji od Gvičardinija čini istinskog autora koji klizi prema ideji države; J.-L. Fournel i P. Grossi (2007) (prir.), *Governare a Firenze, Savonarola, Machiavelli, Guicciardini. Atti della giornata di studi (20 novembre 2006)*, Paris: Istituto Italiano di Cultura.

13 Glavni deo rada Romaina Descendra nastoji da ponovo uspostavi genezu moderne države između srednjeg veka i početaka modernog doba. Među brojnim i važnim tekstovima mogli bi se, recimo, izdvojiti sledeći: R. Descendre, „L'État, le droit, la territoire. Domination territoriale et crise du model juridique dans la pensée politique italienne du XVème siècle“... Na stranici 11 on beleži: „U okrilju italijanskog političkog mišljenja XVI veka, prvi put se tako snažno nameće refleksija onoga što Italijani nazivaju zajedničkim imenom *lo stato*. Odlučujući komad modernog političkog mišljenja rađa se u formi refleksije o državi, počev od *stato* koje je sveprisutno kod Makijavelija još od njegovih pisama kada je radio u kancelariji Sinjorije... (...) Pored tog kapitalnog momenta naznačili bismo da je Makijaveli vrlo plodan s gledišta teorije države u Francuskoj, jer ako je teorija države dobrim delom nastala u anti-makijavelističkom duhu protivreformacije, kao i rasprava s Italijom između, recimo, Jeana Bodina, Renéa de Lucinges i Giovannija Botera, ta mu teorija ipak priznaje, čak i ako mu se suprotstavlja, nov način mišljenja političkog koji se više ne može ignorisati. Još dublje i možda u suprotnosti s tom strujom mišljenja, s Makijavelijem je potrebno misliti politiku i njene institucije kao da su suštinski programatske i, dakle, dinamičke. Nasuprot zamislama zaslepljenim etimologijom i pretpostavljenom „stabilnošću“, Makijaveli dopušta, kao i uvek, da se stabilnost u politici razume kao dinamička, dakle utemeljena na sukobima, na strukturalnim i imanentnim suprotstavljenošima, tako da harmonična stabilnost nije toliko ideal koliko je bolest (*morbide*), znak društvene smrti.

izvesne forme italijanskog patriotizma¹⁴, regrutovanja, odnosno ideje države-nacije¹⁵. Davati prednost svakoj stvari u svojoj otadžbini, računajući i njenu dušu¹⁶, odgovara logici modernosti koja se direktno prevodi rečju „država“, kao i rečju „suverenost“. Antika, shvaćena kao nešto između varvarskog kraljevstva i primitivnog patrijarhata, nije mogla ni da zamisli takav jedan pojmovni izum, jer Grad se po definiciji shvatao striktno partikularistički, dok se Carstvo legitimisalo perspektivom univerzalnog mira. Makijaveli vrlo jasno vidi da moderna država ne može da se ovaploti u proizvoljnoj i apstraktnoj birokratskoj strukturi, već mora da kruniše, svojom formom rigorozne organizacije, projekt kolektivnog života u političkoj zajednici renesansne zapadne Evrope. U tom smislu i sama država je program od svog istorijskog nastanka i od prvih trenutaka svoga začeca. Partikularnost tog programa i te jednako birokratske realnosti kakva je država, sastoji se – kada je reč o načinima na koji se uspostavljaju odnosi između elita i naroda i koji su, naposljetku, samo momenti njenog istorijskog života – u onome što može da se ovaploti u savršeno različitim, odnosno suprotstavljenim političkim režimima. Tu gde su antičko i srednjovekovno mišljenje problem najboljeg političkog režima i uslova njegovog nastanka videli kao najvažnije pitanje, Makijaveli pokazuje da to pitanje postaje od drugorazredne važnosti s obzirom na zajedničko postojanje ljudskog agregata koji formira „društvo“ i koji, dakle, mora biti krunisan – kako bi jednostavno postojao – administrativnom organizacijom, „državom“. Pre nego da sve to teoretizuje, jer u njegovim očima reč je o očiglednosti koja je jasnija što se više živi, Makijaveli shvata, kroz dramu ratova u Italiji, da je potrebno predložiti program, to jest usvojiti ga s obzirom na okolnosti vremena. U okolnostima koje upravljaju pisanjem njegovih političkih rukopisa, jedini vidljivi program za izvlačenje Firence iz političke podređenosti i za oslobađanje Italije od prisustva s one strane Alpa (Francuska), nalazi se u stvaranju Italije.

Nevažni su, dakle, barem u prvom koraku, izbor političkog režima, pravo vladanja, ili sveta pravda koju otelotvoruje magistrat. S jedne strane, politika mora da izabere svoj cilj, s druge da usvoji program koji će joj dopustiti

14 U Italiji se Makijaveli često navodi kao jedan od velikih italijanskih patriotskih intelektualaca, barem od Risordimenta.

15 Bila bi potrebna strastvena studija, teška za izvođenje, kako bi se prosudio uticaj koji je Makijavelijev republikanski patriotizam iz *Rasprava* imao na Monteskjea i Rusoa.

16 Osim slavnog Makijavelijevog pisma Vetoriju od 16. aprila 1527. godine, može se istaći da je Max Weber, kako bi ilustrovao suprotnost između etika ubedenja i odgovornosti, uzeo citat iz Makijavelijevih *Firentinskih povesti*: „Više su voleli veličinu grada od spasa svoje duše“, Maks Veber (1988), „Politika kao poziv“, u *Duhovni rad kao poziv*, Sremski Karlovci/Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića, preveo Dušan Janić, str. 185.

da do cilja dođe. Ništa ne dopušta da se sa izvesnošću zna da li je republika bolja od principata, ako se uski režim radije usvaja nego široki. Može se biti ubedeni republikanac i, istovremeno, konstatovati nemogućnost i neadekvatnost tog poretka u određenom trenutku. Uostalom, biti republikanac znači da je potrebno da neka „javna stvar“ prethodno postoji. Ako je za to potreban samodržac, stvar će se na taj način razrešiti. Uopštavanja su moguća, poželjna, ponekad delotvorna, ali nikada odlučujuća, u svakom slučaju ne kada kratko trajanje zahteva odvojene pozicije i jasne odluke. Istorija je puna izuzetaka, a primer Rimljana je upravo primer koji potvrđuje pravilo: sve se menja; nema ničeg stabilnog i čvrstog pod nebesima.

Ljudska priroda to želi, ona je sposobna za najveću svetost, za najgnusnije zločine i za najobičniju osrednjost, za čuvenu banalnost¹⁷. Sa Makijavelijem, filozof se suočava sa izvanrednim protivnikom koji mu zabranjuje olako davanje saveta i olako izgovorenu reč. Njegov programatski realizam čini smešnim lake, naizgled velikodušne postavke, jer one su zasnovane samo na razmatranjima apstraktnih moralnih principa. Ništa nije dalje od Makijavelija, na primer, nego Volterovo prokazivanje rata¹⁸. Rat je nesumnjivo odvratna klanica, ali apsurdnost masovnog ubistva nipošto nije prepreka da se ono neprestano ne ponavlja. Više od principijelne osude, što ostaje postavka i ne proizvodi apsolutno nikakav konkretni učinak, bolje je pokušati da mu se dâ smisao, jer, bio on osuđen ili ne, rat će se dogoditi, a bilo da se umire na bojnopolju, ili u odelu, jednako će se tražiti odgovor na pitanje „zašto?“. U tom smislu Makijaveli izumeva i formuliše, kako u *Vladaru* tako i u *Raspravama*, politički program u kojem političko mišljenje uvodi kratko trajanje u jezgro njegovog poduhvata.

S francuskog preveo *Ivan Milenković*

17 Možemo samo večno da zahvaljujemo Hani Arent što je otkrila i istakla problem odgovornosti ljudske banalnosti u najodvratnijim političkim režimima. Uprkos polemici koju dugujemo, nesumnjivo, njenoj nespretnosti i činjenici da je Ajhman bio antisemitsko čudovište, imala je intuiciju za artikulaciju radikalnog zla i ljudske banalnosti, dakle gluposti, što je jedan od retkih elemenata za filozofsko razumevanje totalitarnog užasa.

18 Volter (1976), *Kandid*, Beograd: Rad, preveo Milan Predić.

